

Adolf Dobieszewski

Przyczyny i przejawy patologii społecznej

Polityka i Społeczeństwo nr 1, 153-166

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Adolf Dobieszewski

PRZYCZYNY I PRZEJAWY PATOLOGII SPOŁECZNYCH

I

Pojęcie „patologia” (z greckiego *pathos* – cierpienie, *logos* – nauka) używane jest od dawien dawna w medycynie dla oznaczenia czynników wywołujących chorobę. Dopiero w końcu XIX wieku zaczęto używać pojęcia patologia społeczna dla określenia zachowań ludzkich, skierowanych przeciwko powszechnie akceptowanym wartościom i normom społecznym. Zjawiska te określa się także terminami bliskoznacznymi, takimi jak: „dewiacja społeczna”, „dezorganizacja”, „anomia”, „zachowanie dysfunkcjonalne”.

Istnieją różne definicje i określenia opisujące patologię społeczną. A. Podgórecki patologię określa „jako destruktywne i autodestruktywne zachowania ludzi, grup lub całych społeczeństw”, a przez patologię społeczną „rozumie ten rodzaj zachowania, ten typ instytucji, ten typ funkcjonowania jakiegoś system u społecznego, który pozostaje w zasadniczej nie dającej się pogodzić sprzeczności ze światopoglądowymi wartościami, które w danym społeczeństwie są akceptowane”¹. Podkreśla również, że patologia społeczna to postawy i zachowania ludzi, które naruszają podstawowe normy etyczne oraz wyrządzają mniej wymierne szkody społeczne.

Według J. Kwaśniewskiego pojęcie „patologia” określa rozmaite formy społecznego zła czy też społecznych dolegliwości. Za zło uznaje on „te cechy życia zbiorowego, które w żaden sposób nie dadzą się pogodzić z uznawanymi i akceptowanymi powszechnie wartościami społecznymi. Negatywne skutki mogą przynosić różne postawy i działania jednostek, grup i zbiorowości, stosunki między ludźmi i grupami

---

¹ A. Podgórecki, *Zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa 1976, s. 24.

społecznymi, sposoby zarządzania, sposoby rozwiązywania napięć i konfliktów, działania sformalizowanych instytucji, urzędów, organizacji czy systemów politycznych, społecznych itp.”²

J. Szczepański posługuje się terminem „dezorganizacja” i uważa, że jest ona zespołem procesów społecznych powodujących, iż w ramach pewnej zbiorowości zachowania oddalające się od normy i oceniane negatywnie przekraczają dopuszczalne optimum i zagrażają ustalonemu przebiegowi procesów życia zbiorowego. Polega ona na dezintegracji instytucji, osłabieniu mechanizmów kontroli formalnej i nieformalnej, chwiejności kryterium ocen, pojawieniu się wzorów zachowań rozbieżnych z wzorami uznawanymi za dopuszczalne³.

A. Geberle sądzi, iż pojęcie „zjawiska patologiczne” powinno oznaczać jednolitą klasę zjawisk, wskazywać kryteria pozwalające odróżniać zjawiska określane jako patologiczne od niepatologicznych, obejmować krąg zjawisk niepokrywających się z kręgiem zjawisk obejmowanych przez pojęcia zbliżone. Wychodząc z tych założeń, patologię społeczną definiuje jako „zachowanie działające destrukcyjnie na społeczeństwo (lub jego elementy), a przy tym niezgodne z wartościami powszechnie uznanymi w danym kręgu kulturowym”⁴.

W miarę jak społeczeństwa powiększają się, stają się bardziej złożone i zróżnicowane, poziom patologii wzrasta, ponieważ przestają wystarczać dotychczasowe formalne i nieformalne czynniki społecznej kontroli, a czasem wręcz mogą one przyczynić się do powstawania patologii.

Jakie są źródła tego zjawiska? Na gruncie socjologii funkcjonują różne teorie wyjaśniające źródła patologii społecznej, wśród których największą popularność zyskały sobie: teoria napięć strukturalnych, teoria konfliktu, teoria naznaczenia (etykietowania), teoria kontroli (decydującego wpływu), teoria zróżnicowanych powiązań⁵.

1. Teoria napięć strukturalnych opisuje sytuację, w której typowe normy kierujące zachowaniem nie są już dłużej odpowiednie ani skuteczne. W każdym społeczeństwie istnieją kulturowo zdefiniowane pojęcia sukcesu oraz prawomocne środki służące do jego osiągnięcia. Wysoki poziom patologii społecznej pojawia się wówczas, kiedy legalne możliwości osiągania sukcesów są ograniczone, co prowadzi do

---

² J. Kwaśniewski, *Patologia społeczna. Wybrane problemy*, Warszawa 1991, s. 23.

³ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1965, s. 114.

⁴ A. Geberle, *Patologia społeczna*, Warszawa 1993, s. 17–18.

⁵ J. H. Tuner, *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*, Poznań 1998, s. 182–186.

napięcia strukturalnego między środkami a celami u tych, którzy nie mają dostępu do prawomocnych środków.

Spółeczeństwo kładzie nacisk na sukces finansowy i zawodowy, ale ogranicza dostępne środki umożliwiające jego osiągnięcie, a tym samym powiększa strukturalne napięcie. W tej sytuacji wielu ludzi czuje się oszukanych, zbacza z prawomocnych środków osiągania sukcesu, tj. odrzuca środki legalne i zastępuje je nielegalnymi i nieakceptowanymi – to znaczy przestępstwem.

Według teorii napięć strukturalnych źródłem patologii są struktury społeczne i kultura, a nie jednostka. Dlatego teoria ta, choć nie wszystko wyjaśnia, jest szczególnie przydatna do analizy źródeł patologii w społeczeństwie o ogromnych nierównościach społecznych, zwłaszcza w klasie niższej. To właśnie w takim społeczeństwie poziom przestępczości jest wysoki, istnieją grupy osób szukających ucieczki i wycofujących się z życia społecznego i chociaż nie zanoszą bunt powszechny, to istnieją buntujące się grupy⁶.

2. Teoria konfliktu akcentuje, iż „osoby należące do klas niższych, kobiety i wiele mniejszości etnicznych nie mają takiego samego dostępu do środków zapewniających osiągnięcie sukcesu jak na przykład bogaci biali mężczyźni. Dostęp do legalnych środków jest zatem warstwowym dobrem, które staje się przyczyną konfliktów. Teoria konfliktu podkreśla również, że ci, którzy sprawują władzę, określają także – w najkorzystniejszy dla siebie sposób – co jest sukcesem, a zatem cele, do których należy dążyć, oraz jakie środki są legalne, a jakie nielegalne”⁷. Inaczej mówiąc, co jest, a co nie jest patologią.

Teoria konfliktu wskazuje, w jaki sposób struktura ekonomiczna społeczeństwa wpływa na sferę polityczną, szczególnie w określaniu pewnych działań jako kryminalnych czy patologicznych pod innym względem. Podobnie jak teoria napięć strukturalnych ujęcie to sytuuje źródło zachowań patologicznych w obrębie struktury społecznej, a w nie jednostce. Jednak również ono ma pewne ograniczenia, absolutyzuje bowiem wyższą nieodpowiedzialność ludzi bogatych, bezkarność ludzi władzy – oszustwa wyborcze, kręactwa polityczne, manipulacje głosowe itp.

3. Teoria naznaczania (etykietowania) głosi, że zachowanie jednostek kształtowane jest przez reakcje innych ludzi. „Kiedy komuś przyczepi się etykietę dewianta-zbrodniarza, przestępcy, wariata, narkomana czy alkoholika – wówczas często zaczyna się on zachowywać tak,

---

⁶ *Ibidem*, s. 182–183.

⁷ *Ibidem*, s. 183.

by spełniać oczekiwania z nią związane...” Takie etykiety odbierają ludziom szansę odejścia od dewiacji i wpychają na powrót w rolę dewiantów. Presja ta łączy się z niemożnością nawiązania do niedewiacyjnych więzi interpersonalnych, no bo kto chce utrzymywać kontakty z prostytutką, przestępcą, umyślowo chorym czy alkoholikiem. Po pewnym czasie, kiedy etykieta wciąż jest narzucana, ludzie nabierają o sobie wyobrażenia, które odpowiada takiemu określeniu, i zaczynają postępować zgodnie z nim, utwierdzając innych w przekonaniu, że ich ocena była słuszna.

W ten sposób etykieta zostaje sformalizowana i zinstytucjonizowana, co sprawia, że pracodawcy, właściciele domów, potencjalni znajomi, agencje opieki społecznej itp. zachowują się tak jakby naznaczeni nadal odbiegali od normy, mimo że tak już nie jest⁸.

4. Teoria kontroli (decydującego wpływu) zakłada, że ci, którzy zachowują się w sposób patologiczny, mają „słabe więzi z innymi ludźmi, niewiele zainwestowanych w sfery niedewiacyjne, mniej czasu i energii poświęcili na dostosowanie się do obowiązujących norm, nie mają też wyrobionych przekonań co do słuszności takiego postępowania”.

W konsekwencji koszty zachowań dewiacyjnych są dla nich mniejsze, a ponieważ dewiacja może być źródłem wielu nagród (łatwe i szybkie pieniądze uzyskiwane ze sprzedaży narkotyków, z rozbójczy czy morderstwa, lokalna sława związana z aktami przemocy), łatwo jest dojść do racjonalnego wniosku, że przewyższają one znacznie jej koszty⁹.

5. Teoria zróżnicowanych powiązań głosi, że jednostki uczą się przestępczości w trakcie socjalizacji. Poprzez interakcje z osobnikami patologicznymi „jednostki rozwijają taki rodzaj przekonań, postaw i wartości, jaki sprawia, że są one mniej lub bardziej chętne do stosowania się do norm przestępczych. Popełnianie przestępstwa w znacznej mierze zależy od natury wpływu i ilości czasu, jaki ludzie spędzają z innymi, którzy popierają i kształtują zachowania dewiacyjne”¹⁰.

Według teorii zróżnicowanych powiązań, przestępstwo jest po prostu rezultatem obecności subkultury patologicznej, za pośrednictwem której ludzie uczą się norm i zachowań prowadzących do aktów antyspołecznych. Dotyczy to przede wszystkim ludzi młodych, którzy mają zbyt małe doświadczenie, by ocenić zachowania patologiczne. Są prze-

---

⁸ *Ibidem*, s. 184.

⁹ *Ibidem*, s. 185.

¹⁰ N. Goodman, *Wstęp do socjologii*, Poznań 1997, s. 113.

to bardziej podatni na różnego rodzaju wpływy, także te, które prowadzą do działań przestępczych.

Na podstawie przedstawionych teorii wyjaśniających źródła patologii społecznej można krótko powiedzieć, iż tkwią one głównie w:

1. osłabieniu więzi społecznych, zakłóceniu w stosunkach międzyludzkich i zachwianiu społecznej kontroli zachowań ludzi i ich poczucia dobra i zła;
2. wzroście napięcia między potrzebami i aspiracjami a możliwościami ich urzeczywistnienia na określonym poziomie i w określonym czasie, przy jednocześnie niesprawiedliwym podziale już wytworzonych dóbr;
3. zagrożeniu bezpieczeństwa jednostki, a zwłaszcza potęgowaniu się jego zagrożenia;
4. nasilaniu się różnorodnych i sprzecznych interesów grup ludzi o charakterze etnicznym, językowym, kulturowym, religijnym.

Źródeł patologii społecznej trzeba też poszukiwać w skutkach procesów przemian społeczno-ekonomicznych, kulturowych i politycznych. W wyniku diametralnych zmian ustrojowych i przejścia do gospodarki rynkowej ujawniły się w Polsce nowe źródła i przejawy patologii. Najbardziej wymiernym i najbardziej dalekosiężnym w skutkach kosztem transformacji ustrojowej jest gwałtowny wzrost bezrobocia. Negatywne następstwa długotrwałego bezrobocia występują przede wszystkim w:

1. sferze materialnej – następuje obniżenie poziomu konsumpcji, przede wszystkim dóbr podstawowych: żywności, odzieży, co sprowadza się do prostej diety;
2. w sferze psychicznej – przeważa poczucie depresji, beznadziejności, lęku przed przyszłością, rozgoryczenia, poniżenia, chroniczne obciążenie stresowe prowadzące do zaburzeń emocjonalnych;
3. w sferze kondycji fizycznej – pojawiają się dolegliwości zdrowotne jako następstwo złego odżywiania, obciążeń stresowych, braku rekreacji;
4. w sferze społecznego funkcjonowania rodziny – narastanie konfliktów wewnątrzrodzinnych prowadzi do rozbiicia i rozpadu rodziny oraz problemów wychowawczych z dziećmi¹¹.

Wraz z rozbudzeniem w gospodarce rynkowej postaw konsumpcyjnych przy braku możliwości ich zaspokojenia „wzrasta frustracja społeczna i poszukiwanie nielegalnych sposobów zaspokojenia potrzeb. Wykorzystanie luk prawnych oraz omijanie prawa prowadzą do dys-

---

¹¹ U. Świętochowska, *Patologie cywilizacji współczesnej*, Toruń 1998, s. 28.

funkcji i nierównomiernego rozwoju społecznego. Z jednej strony powstają formy nowobogackich, a z drugiej – rozszerza się nędza, depresja i apatia, które w obydwóch przypadkach prowadzą do zachowań patologicznych¹².

Wielu badaczy coraz częściej wskazuje na zależności między nasileniem się przejawów patologii społecznej (jak np. narkomania, zaburzenia psychiczne) a narastającym zanieczyszczeniem środowiska, wywołanym przez rozwój przemysłu, chemizację rolnictwa itp. Czynniki te charakteryzują się tym, że działają z małą intensywnością, ale ich wpływ na człowieka jest zwykle długotrwały. Zdegenerowane środowisko stwarza więc również nieodpowiednie warunki psychospołeczne, powodujące patologiczne zachowania¹³.

II

Patologia społeczna ma wymiar jednostkowy i grupowy. Patologia dotycząca zjawisk związanych z życiem jednostki określana jest mianem patologii indywidualnej. Jej przejawy to m.in. alkoholizm, narkomania, prostytutcja, samobójstwa, słowem – samozniszczenie. Patologia indywidualna godzi przede wszystkim w osoby nią dotknięte, jednakże jej skutki stanowią zagrożenie dla najbliższego otoczenia, grupy i społeczeństwa.

1. Alkoholizm jest „chorobą woli, która uniemożliwia człowiekowi powstrzymanie się od spożycia alkoholu”. Uzależnienie od alkoholu przypisywane jest różnym czynnikom: fizycznym (dziedziczność), psychologicznym (osobowość alkoholowa), psychosomatycznym (dolegliwości fizyczne w okresie abstynencji powiązane z przeżyciami psychicznymi) i wpływowi środowiska społecznego¹⁴.

Mianem alkoholizmu określa się wszelki sposób picia, który wykracza poza ramy obyczajowego, przyjętego w całej społeczności picia towarzyskiego” zaś „alkoholikami są osoby nadmiernie pijące, u których zależność od alkoholu osiągnęła taki stopień, że wykazują wyraźne zaburzenia psychiczne bądź zachowują się w sposób przynoszący szkodę ich zdrowiu fizycznemu i psychicznemu, ich stosunkom

---

¹² A. Przybyłka, *Patologia społeczna*, [w:] *Polityka społeczna*, praca zbiorowa, Katowice 1998, s. 207.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ U. Świętochowska, *Patologie cywilizacji współczesnej*, s. 110–111.

z osobami drugimi, ich sytuacji społecznej i ekonomicznej. Są to również ludzie, którzy wykazują objawy zwiastujące takie zaburzenia. A zatem wymagają oni leczenia”¹⁵.

Negatywne skutki spowodowane alkoholizmem występują w różnych ściśle ze sobą powiązanych sferach:

- zdrowotnej (uzależnienie od alkoholu zwiększa ryzyko zapadalności na choroby somatyczne itp.),
- ekonomicznej (wypadki, gorsza jakość pracy, straty finansowe związane zarówno z kosztami leczenia osób uzależnionych, jak i z uprawianym przez nich wandalizmem itp.),
- społecznej (straty kulturowe, przestępczość pod wpływem alkoholu, zaburzenia w funkcjonowaniu rodziny itp.)¹⁶.

Wzrost spożycia alkoholu występuje zwłaszcza w środowiskach bezrobotnych lub zagrożonych bezrobociem. Potwierdza to tezę, że coraz większe spożycie alkoholu w jakimś społeczeństwie jest związane z poczuciem zagrożenia tego społeczeństwa.

2. Narkomania jest to stałe lub okresowe przyjmowanie w celach niemedycznych środków odurzających lub substancji psychotropowych albo środków zastępczych, w wyniku czego może powstać lub powstaje zależność¹⁷. Wyróżnia się trzy rodzaje uzależnień, które są istotą narkomanii: fizyczne, psychiczne i społeczne.

Uzależnienie fizyczne to stan patologiczny wywołany przez podawanie środków narkotykowych, ujawniający się w formie występowania swoistego zespołu objawów, zwanego zespołem braku (abstynencji), pojawiającego się w wyniku przerwania lub znacznego zmniejszenia dawki narkotyku. Dlatego też dla zapobieżenia występowania głodu narkotycznego konieczne jest ciągłe używanie narkotyku. Ponieważ organizm uodparnia się na działanie narkotyku, trzeba ciągle zwiększać jego dawkę.

Uzależnienie psychiczne to taki stan umysłu, który niejako zniewala do okresowego lub ciągłego używania narkotyku dla przyjemności lub unikania objawów jego braku. Trwałość i nasilenie tego uzależnienia zależy od: rodzaju przyjmowanego narkotyku, cech struktury psychicznej danej osoby oraz wpływów środowiskowych.

Uzależnienie społeczne to używanie narkotyków w grupie, co pociąga za sobą bezwzględne respektowanie panujących w niej zasad,

---

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A. Przybyłka, *Patologia społeczna*, s. 212.

¹⁷ B. Ślusarczyk, *Narkomania. Problemy prawno-kryminologiczne*, Warszawa 1991, s. 7.

obyczajów i rytuałów. Jeżeli więc w danej grupie panuje moda na używanie określonych używek, to każdy jej członek automatycznie je stosuje.

Przyjmuje się, iż aby dana osoba uzależniła się od narkotyków muszą zaistnieć jednocześnie trzy czynniki:

- podatne cechy osobowości i **pozytywne** doświadczenia osoby zażywającej narkotyki,
- efekt przyjemności farmakologicznego działania używanych narkotyków,
- silne oddziaływanie środowiska narkotykowego na daną osobę¹⁸.

Narkomania powoduje negatywne następstwa, takie jak: obniżenie sprawności życiowej, intelektualnej i odpowiedzialności jednostki. Innymi słowy: ogranicza możliwości samosterowania sobą. Jest również jednym z kanałów zarażania się wirusem HIV, a także jednym z czynników kryminogennych. Narkomania jest z jednej strony wyrazem społecznego nieprzystosowania, a z drugiej – pogłębienia się tego nieprzystosowania.

Nielegalny handel narkotykami i sprzężone z tym zjawisko narkomanii wzrasta do rangi światowego problemu. Przemysłowcy i handlarze czerpiący z procederu narkotykowego miliardowe zyski spowodowali, że takie narkotyki jak haszysz, kokaina i heroina są dziś dostępne w każdym punkcie świata. Towarzyszy im przemoc, przestępczość i korupcja. Do przestępstw pospolitych najczęściej popełnianych przez osoby uzależnione należą: zagarnięcie mienia, kradzieże z włamaniem, rozboje, pobicia, podrabianie dokumentów uprawniających do nabycia środków odurzających i psychotropowych¹⁹.

3. Prostyucja to profesja, która polega na gotowości zaspokojenia popędu płciowego nieokreślonej liczbie osób w zamian za korzyści materialne. Mianem prostytutki określa się osobę, która zaspokaja potrzeby seksualne przygodnych partnerów za określoną z góry zapłatę, bez zaangażowania uczuciowego i w zasadzie bez wyboru²⁰.

Źródłem prostytucji upatruje się w czynnikach społecznych, psychologicznych, biologicznych, ekonomicznych i kulturowych. Zalicza się do nich: wadliwą strukturę rodziny, alkoholizm lub nadużywanie alkoholu w rodzinach prostytutek, złą atmosferę w domu rodzinnym, zmienność środowisk wychowawczych, niski poziom wykształcenia

¹⁸ A. Przybyłka, *Patologia społeczna*, s. 209.

¹⁹ B. Ślusarczyk, *Narkomania...*, s. 168.

²⁰ M. Antoniszyn, H. Marek, *Prostyucja w świetle badań kryminologicznych*, Warszawa 1985, s. 9.

i brak przygotowania zawodowego, niski status materialny rodziny, niski poziom wykształcenia rodziców, wczesne rozpoczynanie życia seksualnego z przygodnymi partnerami.

Prostytucję zalicza się do zjawisk patologicznych głównie ze względu na związki z przestępczością, narkomanią i alkoholizmem. Podobnie też traktuje się prostytutkę homoseksualną i prostytutkę dziecięcą, będącą najczęściej wynikiem porzucenia lub zaniedbania dziecka, analfabetyzmu i nędzy.

4. Samobójstwo definiuje się jako „celowe i świadome pozbawienie się życia lub każde zamierzone samouszkodzenie zagrażające życiu²¹”.

Wyróżnia się następujące rodzaje samobójstw:

- prawdziwe, kiedy następuje wybór śmierci zamiast życia;
- rzekome, kiedy śmierć jedynie się dopuszcza, a w istocie samouszkodzenie jest sposobem zwrócenia uwagi na problemy samobójcy, tzw. wołanie o pomoc;
- demonstrowane, kiedy rzekomy samobójca nie ma ochoty pozbawić się życia, a zaplanowane samobójstwo ma doprowadzić do uratowania życia²².

Najczęściej spotykanymi sposobami pozbawiania się życia są: zatrucia, powieszenia, utonięcia, zranienia ostrymi narzędziami lub bronią palną. Najwyższe wskaźniki samobójstw występują po 35 roku życia; we wszystkich krajach przeważają mężczyźni; najwyższe współczynniki samobójstw są wśród wdowców i osób rozwiedzionych; znaczne nasilenie samobójstw występuje w mieście, częściej pozbawiają się życia protestanci niż katolicy, najczęściej Żydzi²³.

5. Przepęstwa są szczególnym przejawem patologii społecznej. Przepęstwo to „zbiór czynów zabronionych ustawowo pod groźbą kary, a popełnianych na obszarze danej jednostki terytorialnej”²⁴. Przepęstwo charakteryzuje się następującymi cechami: po pierwsze – stanowi zagrożenie dla obowiązującego porządku prawnego, po drugie – wyraża się we wzroście liczby osób, które popełniły przepęstwa do ogółu ludności, po trzecie – wyraża się w rozległości, intensywności struktury i dynamiki przepęstości²⁵.

Wśród czynników kryminogennych można wyodrębnić czynniki o charakterze szczególnym. „Do pierwszej grupy należy zaliczyć: ce-

²¹ Cz. Cakiera, *Etiologia i motywacja usiłowanych samobójstw*, Warszawa 1975, s. 10.

²² A. Przybyłka, *Patologia społeczna*, s. 213.

²³ *Ibidem*.

²⁴ K. Słowik, *Ujawnianie przestępstw i wykrywanie sprawców*, Warszawa 1994, s. 28.

²⁵ U. Świętochowska, *Patologia cywilizacji społecznej*, s. 57–58

chy osobiste przestępcy, układy sytuacyjne, zachwianie równowagi psychicznej, frustracje jednostek, grupy społecznej, rozpad więzi nieformalnych, niedomogi w działaniu organizacji formalnych, alkoholizm, rodziny dysfunkcyjne, wadliwe działanie systemu oświatowego i wychowawczego. Do drugiej zaś grupy należą: niesprawiedliwość i konflikty społeczne, nierówny podział bogactw, niski stan zdrowotny społeczeństwa, dominacja jednej grupy społecznej nad innymi – opierające się jedynie na bogactwie lub posiadaniu siły czy władzy²⁶.

Z tych to głównie względów przestępcy i grupy przestępcze rekrutują się najczęściej z klas niższych, spośród mieszkańców ubogich dzielnic dużych miast, najczęściej niepracującej młodzieży.

N. Goodman dokonuje następującej kategoryzacji przestępstw:

1. przestępstwa przeciw osobie (przestępstwa przemocy), i należą do nich zabójstwa, napady, gwałty i rozbój;

2. przestępstwa przeciw mieniu, i zalicza się do nich kradzież, włamania, podpalenia;

3. przestępstwa białych kołnierzyków (ludzi o wysokim statusie, wywodzących się z klas średnich i wyższych) oraz korporacji, i zalicza się do nich malwersacje i defraudacje na szeroką skalę²⁷.

Katalog przestępstw dokonywanych w zorganizowany sposób K. Słowik uszeregował następująco: akty terroru, zabójstwa na tle ekonomicznym, na zamówienie i płatne, napady na obiekty przechowujące i przewożące wartościowe rzeczy, kradzieże samochodów i obrót nimi, paserstwo, przestępstwa związane ze środkami odurzającymi, pośrednictwo i nielegalne zatrudnianie cudzoziemców, międzynarodowy handel bronią, fałszowanie dokumentów, a z znaków pieniężnych, prosty handel żywym towarem, sutenerstwo i stręczycielstwo, nielegalne gry hazardowe, przestępczość gospodarcza – zagarnięcie mienia społecznego, przestępstwa podatkowe, przekupstwo funkcjonariuszy publicznych, niegospodarność, przestępstwa dewizowo-przemysłowe²⁸.

III

Przeciwdziałanie zjawiskom patologii społecznej jest procesem złożonym, trudnym, mało efektywnym, niewymiernym, wymagającym czasu i dużego nakładu środków, a także odpowiedniego systemu kara-

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ N. Goodman, *Wstęp do socjologii*, s. 116.

²⁸ K. Słowik, *Ujawnianie przestępstw i wykrywanie sprawców*, s. 63.

nia jednostek społecznych. Wymaga ono zarazem współdziałania wszystkich instytucji i organizacji życia społecznego w stopniowej likwidacji źródeł patologii. Wiadomo jednak, iż postulat ten jest tak samo trudny jak samo zjawisko patologii.

W procesie walki z patologią A. Geberle zaleca stosowanie strategii kreatywnej – nierepresyjnej oraz destruktywnej – represyjnej²⁹.

Do strategii kreatywnej – nierepresyjnej zalicza:

1. przekonywanie, czyli wskazywanie argumentów przemawiających za wyborem prospołecznego zachowania;
2. oddziaływanie na zachowanie poprzez sferę emocji oraz podświadomości;
3. przekazywanie wiedzy pozwalającej adaptować się do normalnych warunków życia społecznego.

Do strategii destruktywnej – represyjnej zalicza:

1. uniemożliwianie, czyli odcinanie możliwości lub utrudnianie określonych zachowań, np. używania narkotyków, dokonywania włamań;
2. wytlumianie, czyli reagowanie negatywną sankcją na zachowanie społeczno-patologiczne;
3. zagrożenie, czyli zapowiadanie negatywnej reakcji na określone zachowanie.

Podstawowymi instytucjami zobowiązanymi ustawowo do przeciwdziałania i zwalczania patologii są: policja, prokuratura, sądy, więziennictwo, szpitale psychiatryczne, instytucje pomocy społecznej oraz instytucje nierządowe typu np. Monar, prowadzące psychoprofilaktykę uzależnień.

Polskie ustawodawstwo karne dzieli przestępstwa na zbrodnie i występki. Zbrodnie to przestępstwa zagrożone karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż trzy lata do kary najsurowszej – dożywotniego pozbawienia wolności, np. za zabójstwo. Występki to przestępstwa zagrożone karą przekraczającą 3 miesiące pozbawienia wolności, 3 miesiące ograniczenia wolności lub grzywny.

Kara (sankcja karna) jest złem wyrządzanym przez państwo sprawcy przestępstwa. Rodzaj kar i ich granice orzekają jedynie sądy, opierając się na ustawach. Kara polega na pozbawieniu osoby odpowiedzialnej za popełnione przestępstwo dóbr osobistych lub majątkowych (wolności, czci, mienia, praw rodzicielskich) lub też umniejszeniu tych dóbr.

Przyjmuje się zasadę, iż podstawowym zadaniem jakiegokolwiek oddziaływania państwa na przestępcę powinna stać się prewencja,

---

²⁹ A. Geberle, *Patologia społeczna*, s. 314–315.

a więc zapobieganie popełnianiu w przyszłości czynów zabronionych przez państwo, Rozróżnia się prewencję generalną i indywidualną.

Prewencja generalna to takie oddziaływanie na społeczeństwo poprzez odpowiednie prezentowanie przebiegu postępowania karnego i kary, by powstrzymać innych od naruszeń prawa, uświadamiając im jednocześnie, iż każde działanie skierowane przeciwko legalnemu porządkowi napotka nieuchronną reakcję państwa;

Prewencja indywidualna ma na celu zapobieżenie ponownemu popełnieniu przestępstwa przez samego sprawcę poprzez takie jego ukaranie, by dolegliwość nie tylko go odstraszała od kolejnych aktów naruszania prawa, ale aby także wpływała nań wychowawczo³⁰.

Polski Kodeks karny wyróżnia obok kar zasadniczych (kara pozbawienia wolności, w tym dożywotnio) karę ograniczenia wolności, karę grzywny, kary dodatkowe – pozbawienie praw publicznych, pozbawienie praw rodzicielskich lub opiekuńczych, zakaz zajmowania określonych stanowisk, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności, zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych lub innych, przepadek rzeczy, podanie wyroku do wiadomości publicznej.

Sąd może nie tylko wymierzyć karę sprawcy czynu zabronionego, ale także zastosować wobec niego określone środki zabezpieczające. Kodeks karny przewiduje dwa rodzaje środków zabezpieczających: umieszczenie sprawcy w szpitalu psychiatrycznym albo innym odpowiednim zakładzie lub w zakładzie leczenia odwykowego.

IV

Jeszcze kilka lat temu takie przestępstwa jak napady z bronią w rękę, porachunki mafijne, terroryzm bombowy, wymuszenia rozbójnicze, handel żywym towarem, gwałty ze szczególnym udręczeniem zdarzały się w Polsce tylko indywidualnie. Teraz stały się niemal codziennością. Statystycznie biorąc, każdego dnia mordowane są 3 osoby, 106 pada ofiarą rozbojów i bandyckich wymuszeń, dochodzi do 1009 kradzieży z włamaniem do mieszkań, ginie 195 samochodów, gwałconych jest 5 kobiet i dzieci obojga płci.

---

³⁰ Z. Ziemiński, *Elementarne wiadomości o prawie karnym*, [w:] *Kompendium wiedzy o prawie i społeczeństwie*, Warszawa 1993, s. 210.

Od 1990 roku nieustannie rośnie liczba przestępstw. W 1991 r. odnotowano 866 095 przestępstw, a w 2002 r. już 1 404 200³¹. W porównaniu z 1998 r. wzrosła w 2002 r. liczba przestępstw przeciw mieniu: rozbojów o 38%, wymuszeń rozbójniczych o 8%, kradzieży z włamaniem o 4%, kradzieży zwykłych o 17%, kradzieży samochodów o 17%, przestępstw gospodarczych o 30%. W 2002 r. dokonano ponad 1300 zabójstw. Przestępczość skupia się głównie w dużych miastach. Niemal połowę ogółu popełnionych przestępstw odnotowano w województwach: mazowieckim, śląskim, pomorskim, małopolskim, łódzkim, wielkopolskim.

Według statystyk policyjnych w 2002 r. dokonano 2300 gwałtów³². Gwałciciele to najczęściej ludzie względnie młodzi, o niestabilizowanym życiu rodzinnym, niskim poziomie wykształcenia, frustracji o patologicznych skłonnościach, czerpiący satysfakcję seksualną z udrczenia swojej ofiary. Około 60% sprawców gwałtów w chwili dokonywania przestępstwa jest pod wpływem alkoholu. Sądzi się, iż liczba gwałtów jest czterokrotnie wyższa niż podają oficjalne statystyki. Ile dokładnie, nie sposób ustalić, bo pokrzywdzone kobiety nie składają doniesień o przestępstwie – jedne w obawie przed zemstą gwałciciela lub jego kompanów, drugie boją się rozgłosu i dwuznacznej atmosfery, jaka zwykle towarzyszy tego rodzaju sprawom. W 2002 r. średnie spożycie alkoholu w Polsce przez jednego mieszkańca wynosiło 7 litrów czystego spirytusu. Liczbę alkoholików i częściowo uzależnionych od alkoholu szacuje się na od 1,5 mln do 3 mln osób.

Nasila się też zjawisko narkomanii. Szacuje się, iż od 20–40 tys. osób jest uzależnionych i 100–200 tys. osób eksperymentujące z narkotykami. W 2000 r. stwierdzono 97 600 przestępstw związanych z narkotykami, zlikwidowano 8 wytwórni amfetaminy i przejęto 300 kg narkotyków.

Z danych policji wynika, iż prostytutką zawodowo trudni się 20–30 tys. kobiet, sporadycznie około 40 tys. Większość z nich pochodzi z miast, z rodzin robotniczych i ma podstawowe wykształcenie. Kilka tysięcy prostytutek ma bezpośrednie związki ze światem przestępczym, kradzieżami, rabunkami, napadami.

Według szacunków policji działa w Polsce około 450 zorganizowanych grup przestępczych. W latach 1999–2000 rozbito 119 gangów i zatrzymano 1200 podejrzanych. Ocenia się, iż w Polsce operuje kil-

---

³¹ *Mały Rocznik Statystyczny* 2000, s. 97.

³² *Ibidem*.

kadziesiąt gangów zagranicznych – głównie z Rosji, Ukrainy i Białorusi, a także z krajów zachodnich. Gangi organizują napady na banki i przedsiębiorstwa, dokonują zabójstw na zlecenie. W latach 1998–2001 gangi (przy udziale gangów niemieckich) przemyciły z Polski do Niemiec 2800 Azjatów i Afrykańczyków.

Według oficjalnych danych w 2002 r. dokonano w Polsce 5928 zamachów samobójczych³³. Ile naprawdę samobójstw dokonuje się w naszym kraju, tego nikt nie jest w stanie powiedzieć, bowiem wiele z nich pozostaje poza oficjalną statystyką. Często z różnych przyczyn, np. religijnych, rodzina samobójcy zaciera ślady aktów samobójczych.

CAUSES AND MANIFESTATIONS OF SOCIAL PATHOLOGY

With the growth of societies in size, complexity and diversification, the obtaining formal and informal factors of social control become insufficient, which contributes to the rise of social pathology. The paper contains an overview of definitions of the concept of *social pathology* and theories explaining the sources of social pathology: structural tensions, conflicts, stigmatization, control and variegated relationships between them. The sources of the negative phenomena are also related to the effects produced by processes of socio-economic, cultural and political transformations.

Social pathology can have both an individual and a collective dimension. Individual pathology may be linked to alcoholism, drug-taking, prostitution, suicide or individual crime commitment. Individual pathology affects mainly its bearers but its effects constitute a danger to their nearest environment (including their families), groups or the whole society.

It is difficult and hardly effective to counteract social pathology, which requires an enormous input of efforts and means. It necessitates a co-operation of involved institutions, including governmental ones, such as police, prosecutors, courts, prisons, health care, social assistance institutions and non-governmental ones, such as foundations, MONAR, etc. It is possible to implement various strategies – both non-repressive and repressive ones.

A broadly conceived prevention, meaning preventing pathological phenomena to arise, should be the main instrument of the counteraction.

---

³³ *Ibidem*, s. 130.